

SULTAN İBRAHİM DÖNEMİNDE SADARETİN İKİ FARKLI YÜZÜ: KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VE HEZARPÂRE AHMED PAŞA

Two Different Faces of Grand Viziership in the Period of Sultan Ibrahim: Kemankeş Kara Mustafa Pasha and Hezarpâre Ahmed Pasha

Volkan ÇERİBAŞ*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu her uzun ömürlü devlet gibi çeşitli dönemlerde kurumsal ve yönetsel bağlamda değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerden belki de en çarpıcısı 17.yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Klasik Dönemde iktidarı tekelinde bulunduran padişah, 17. yüzyılda iktidarın sadece bir parçası hâline gelmiştir. Önceden iktidarın vekili konumunda olan sadrazamlar, bu dönemde iktidara ortak olabilmek için savaşmak zorundalardır. Padişaha hiç olmadığı kadar yakın olan saray efradı ise iktidarın sürpriz ortakları olarak yeni düzenin güçlü aktörleri olmuşlardır.

Çalışmamız Sultan İbrahim döneminin sadrazamları olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve Hezarpâre Ahmed Paşa'nın iktidar anlayışlarına ve iktidarlara için verdikleri/vermedikleri mücadelelere odaklanmıştır. Sultan İbrahim ruhi bunalımlarının esiri durumundadır. İktidarını adeta saray halkı arasında pay etmiştir. Vekil-i mutlak olan veziriazamın böyle bir ortamda nasıl davrandığı devlet için hayati önem taşımaktadır. Aslında önünde sadece iki seçenek vardır; tam anlamıyla iktidara sahip olmak için mücadele etmek ya da iktidarda kalabilmek için diğer güç odaklarına boyun eğmek.

Anahtar Kelimeler: Sadrazam, 17. yüzyıl, Sultan İbrahim, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hezarpâre Ahmed Paşa.

* Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, volkan.ceribas@omu.edu.tr,, , ORCID:0000-0001-8842-4294

Makale Geliş Tarihi:28.09.2021 Makale Kabul Tarihi: 27.01.2022

Abstract

The Ottoman Empire, like every long-lived state, experienced changes in institutional and administrative context in various periods. Perhaps the most striking of these changes took place at the beginning of the 17th century. The sultan, who monopolized the power in the Classical Period, became only a part of the power in the 17th century. In this period, Grand viziers, who were previously in the position of proxy of the power, have to fight in order to be a partner in power. The courtiers, who were closer to the sultan than ever before, became the powerful actors of the new order as the surprise partners of the power.

Our study focuses on the understanding of power of Kemankeş Kara Mustafa Pasha and Hezarpare Ahmed Pasha, the grand viziers of the Sultan Ibrahim period, and the struggles they gave or did not give for their power. Sultan Ibrahim was suffering from his mental health. He almost divided his power among the people of the palace. How the vizier, who is the absolute deputy, behaves in such an environment is of vital importance for the state. In fact, there are only two options in front of him; struggling for full power or submitting to other power centers in order to stay in power.

Keywords: Grand Vizier, 17th Century, Sultan Ibrahim, Kemankeş Kara Mustafa Pasha, Hezarpare Ahmed Pasha.

Giriş

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın sonunda sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılmanın bir sonucu olarak da 17. yüzyılda büyük bir değişim-dönüşüm süreci başlamıştır¹. Kurumların işleyişinden toprak sistemine kadar her alanda gerçekleşen bu dönüşüm, devlet yönetimini de pek tabii etkilemiştir. Sarayda yetişip kafesten tahta yükselen ve genellikle çocuk yaşta olan yeni padişah modeli de bu dönüşümün somut örneklerinden biridir. Küçük yaşta tahta geçen veya olgun bir yaşta tahta geçse dahi devlet yönetme tecrübesine/aklına sahip olmayan yeni padişah modeli, iktidarın önemli bir ayağını oluşturan veziriazamlık makamını da çok daha önemli bir konuma getirmiştir. Çünkü teoride padişahın mutlak vekili veziriazam olsa da artık iktidar;

¹ 16.yüzyılın sonunda yaşanan çok yönlü kırılma ve bu kırılmanın 17. yüzyılda çok ciddi kurumsal değişim-dönüşümlere sebep olması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günhan Börekçi, İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III.Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, C.14, Sy. 26, 2009, s.45-96. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.191-197. Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İsam Yayınları, Ankara 2016, s. 11-12. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimini Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Geleneği Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s.35-51.

saray, asker ve ulemanın bir önceki yüzyıla nispetle çok daha kolay müdahale edebileceği bir alan hâlini almıştır. Mesela klasik dönemde idari-icrai yetkisi olmayan şeyhülislam 17. yüzyılda fetva sahibi olarak; isyan hareketlerinde, veziriazamların görevden alınmalarında hatta padişahların tahttan indirilmelerinde bir anlamda karar mercii görevi yapmıştır. Artık merkezi otorite sahibi olarak konumu siyasi bağlamda çok daha önemlidir. Tabiatıyla veziriazamlar için ulema ile iyi geçinmek önemli bir hâle gelmiştir. Veziriazamların siyasal gücünü kısıtlayan ikinci grup musahib, nedim, harem ağası ve valide sultan gibi saraylılardır. Özellikle III. Murad döneminden başlayarak musahib ve nedimler gibi kimi saray mensuplarının palazlanmasıyla veziriazamların yetkileri azalmıştır². Buna Valide Sultan'ın ara ara saltanat naibeliğine kadar yükselerek fiili iktidar ortaklığına dönüşen siyasal etkisini eklediğimizde Fatih Kanunnamesi'nde vüzera-ümeranın başı ve sultanın mutlak vekili olarak işaret edilen veziriazamın³ konumunun artık çok daha farklı olduğunu anlayabiliriz. Dönemin ıslahat risalelerine de konu olan bu vaziyet⁴ karşısında veziriazamlar iktidarlarını tesis edebilmek için ya zikredilen tüm iktidar hizipleriyle mücadele etmişler ya müesses nizama boyun eğip iktidar paylaşımında iş birliğine gitmişler ya da görevlerinden ayrılmışlardır. 1655 yılında devleti tek başına yönetemediğini iddia ederek görevinden istifa eden Sadrazam Kara Murad Paşa bu vaziyetin tipik bir tezahürüdür. 1656 yılında veziriazam olan Köprülü Mehmed Paşa da benzer kaygılarla sadaret mührünü ancak işlerine karışılmaması şartıyla kabul etmiştir.

İktidar ortaklarının arttığı ve veziriazamın siyasal otoritesinin azaldığı böyle bir ortamda, akli melekelerinde sorun olduğu bilinen Sultan İbrahim 1640 yılında

² Halil İnalıcık, *Devlet-i Aliyye Tağayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.191-197.

³ Abdulkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s.5.

⁴ Örneğin 17. yüzyılın en önemli ıslahat risalelerinden biri olan Kitab-ı Müstetab'ın meçhul yazarı bu konuda şöyle der: “Öyle olsa saltanata müte'allik umûru vezîr-i a'zamdan gayri kimesne vâkıf olmamak gerekdir ve vezîr olanlar mu'temediün aleyh olmayınca niçün vezîr-i a'zam olur, zîrâ vezîr-i a'zam olanlar padişâhın sırdâsı ve hazînedârı ve kethüdâsı ve mu'temediün aleyhi ve hayr-hâbı ki hiç bundan mukarreb ve sevgili bir kulu dahi olmamak gerekdir ve bu makûle sıfatlar ile muttasıf olan kulunu vezîr-i a'zam itmek gerekdir, yohsa fî zamânına sadr-ı a'zam olanlar bezar sıfat ile zühûra gelüb kendülerinde ise kemâ hüve hakeiki sadâkatleri olmamağla içerü sarâyda ve eğer tayrada nedir filân ve filân pâdişâhın mukarrebi ve mu'temediün aleyhidir deyü olur olmazların hevâlarına tâbi' oldukları eelden vezîr-i a'zâmın ırzı ve kânun-i Âl-i Osmân gözetilmek kande kaldı? Cemî-i âlem vezîr-i a'zamdan hayf ider iken şimdi vezîr-i a'zam olanlar olur olmazlardan hayf ider olmuşdur ve el-iyâzû bi'llâh bu bid'at-ı seyî'e ihdâs olalı fî zamânınâ vezîr-i a'zam olanlar dahi hemân sadra geldiklerinde “bu günü boş görelim, irtenin ıssı vardır” deyü olur olmazlara müdârâ ve murâdları üzre hareket ider.” Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlibi'l Müslimîn ve Menâfi'î'l-Mü'minîn, Hirzu'l- Mülûk*, TTK, Ankara 1988, s. 19.

tahta çıkmıştır. Yaklaşık sekiz yıl sürecek olan saltanatında dört veziriazam değişmiştir. Bunlardan ilki olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sultan İbrahim döneminin kabaca ilk dört yılında sadaret mührünün sahibi olmuştur. Sonraki dört yılda sırasıyla Sultanzâde Mehmed Paşa, Salih Paşa ve Hezarpâre Ahmed Paşa sadaret makamına gelmişlerdir. Çalışmamız ilk olarak padişahlık makamının zayıf olduğu, saray hizibinin ise iyiden iyiye güçlendiği bu dönemde veziriazamlık yapan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'i kontrol altında tutmak suretiyle çeşitli muhalif güç odaklarına karşı verdiği mücadeleye odaklanacaktır. Burada Kemankeş Kara Mustafa Paşa hakkında dönem kroniklerinin ve yabancı gözlemcilerin söylemleri üzerinde de ayrıca durulacaktır. İkinci olarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dan sonra ortaya çıkan iktidar boşluğunun nasıl ve kimler tarafından doldurulduğu, yeni gelen veziriazamların iktidarlara uğruna verdikleri/vermedikleri mücadeleleri ve bu veziriazamların Sultan İbrahim ile olan ilişkileri üzerinde hassaten duracağız. Son olarak Sultan İbrahim döneminin son veziriazamı olan Hezarpâre Ahmed Paşa'nın sadarete gelişi ve Sultan İbrahim ile birlikte hazin sonlarına giden süreci Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadaret dönemi ile karşılaştırarak merkezi yönetimde veziriazamlık makamının ne derece önemli olduğunu anlamaya çalışacağız.

Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri

Sultan İbrahim'in sekiz yıllık saltanatının ilk dört yılına damgasını vuran, Kemankeş veya Kara lakaplarıyla tanınan Mustafa Paşa, aslen Arnavut olup küçük yaşta girdiği yeniçeri ocağında zamanla sıvırlarak önce çorbacı ardından sırasıyla kul kethüdası, sekbanbaşı, yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya olmuştur⁵. Yeniçeri ağalığına Abaza Mehmed Paşa'nın tavsiyesi üzerine getirilmiş ve IV. Murad'ın isteklerine uygun şekilde ocakta gerekli görülen atama ve azilleri yapmış ardından kaptan-ı deryalığa yükselerek orada da yeni bir düzen tesis etmiştir. Kemankeş bundan sonra Sultan Murad'ın keskin kılıcı hâline gelmiştir. Bazı kaynaklarda onun "*perverdesi*" (yetiştirilmesi) olarak da zikredilir⁶. Mustafa Paşa'nın sultanına olan bağlılığı ve sadakati ona sadaret yolunu da açmıştır. 1638'in aralık ayında Bağdat önlerinde Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine sadaret mührünü Sultan Murad'tan alması ile kesintisiz beş yıllık iktidar dönemi başlamıştır.

Mustafa Paşa Bağdat'ın fethinin ardından yapılacak olan Kasr-ı Şirin anlaşmasının mimarı olarak İstanbul'a girdiğinde Sultan Murad, saltanatının ve

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.4, İstanbul 1996, s.1199. Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, D. Robischon, Freiburg 1969, s.81. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/2, TTK, Ankara 2011, s.387, Abdulkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, s.248.

⁶ Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarih-i Gilmani", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2000, s.15.

ömrünün son günlerini yaşıyordu. Ancak Mustafa Paşa'nın asıl iktidarı, mutlak itaat gösterdiği Sultan Murad'ın ölümünden sonra başlayacaktı. Sultan İbrahim, Şubat 1640'ta tahta geçtiğinde ağabeyinin sadrazamı Kemankeş Mustafa Paşa'yı görevinde bıraktı. 17. yüzyılda taht değişikliklerinde adet haline gelen karışıklıklar bu taht değişikliğinde gerçekleşmedi. Karaçelebizâde, Kemankeş Mustafa Paşa'ya sunduğu Zafernâme adlı eserinde bu durumu paşanın tedbirli olmasına bağlayarak mealen başka biri sadarete olsaydı ortaya çıkacak fitne ateşini söndüremezdi der⁷. Ancak yaklaşık altı yıl sonra yazdığı Ravzatü'l Ebrar isimli eserde herhangi bir karışıklık çıkmamasını Sultan Murad'ın hazineyi doldurması sebebiyle cülus bahşişinin noksansız verilebilmesine ve sultanın eşkiya takımını ortadan kaldırmış olmasına bağlayarak Mustafa Paşa'dan söz etmez⁸. Bu süreçte Mustafa Paşa ile aralarında bir husumet olmuş olmalıdır. Çünkü ikinci eserinde Mustafa Paşa'nın icraatlarına ağır eleştiriler yaparak ilk eserine yansıyan düşüncelerini tamamen terk etmiş görünmektedir.

Taht değişikliğini sorunsuz bir şekilde halleden Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ilk icraatı baş düşmanı olan Sultan Murad'ın silâhdarı Mustafa Paşa'yı önce merkezden uzaklaştırmak ardından katletmek olmuştur. Sultan Murad döneminde onun musahibliğini⁹ de yapan Silâhdar Mustafa Paşa, sultanın kendisiyle olan yakınlığını kullanarak yönetimde büyük güç elde etmişti¹⁰. Hatta

⁷ “Yoksa ol hizmette abar kimesne bulunmuş ola idi söyündürmek mümkün olmayacak mertebe ateş-i fitne ve fêsâdlar peydâ idiüp belki el-nyazubillâhi te'âlâ namus-ı saltanata muhal etvâr-ı nâ-hem-vâr ile alem herc ü merc olmak mukarrer idi.” Kara Çelebi-zâde Abdulaziz, *Târîhçe-i Feth-i Revân ve Bağdad*, Es'ad Efendi (Süleymaniye Ktb.), No: 2086/3, vr. 112-a.

⁸ İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2010, s. 347.

⁹ Musahib kelimesi, Osmanlı saray teşkilatında bilgi ve becerisi ile ön plana çıkarak sultana dostluk eden kimseler için kullanılmıştır. Çeşitli yetenekleri ile padişahın hoş vakit geçirmesini sağlayan nedimden farkı, resmî bir özellik taşıması ve devlet işlerinde görüşlerine başvurulmasıdır. Mehmet İpşirli, “Musâhib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, s.230. Bununla birlikte III. Murad'tan itibaren nedimler ve musahiblerin önemleri, sayıları ve etkileri artmıştır. Nasihatname yazarları da nedim ve musahiblerin artan güçlerine dikkat çekerler. Daha Kanuni döneminde Lütü Paşa musahib ve nedimler için uyarıda bulunmuştur. “*Ve padişah nedimler ile ibtilât itmek gerekdür. [Mülûk nedimsiz ve musâhibsiz olmaz amma] nedim [ve musâhib babsızden ve bil'atden bahredar olup] mesâlib-i halka karışmamak gerekdür. Matlab-ı mühimdür.*” Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütü Paşa Asafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.7. Benzer şekilde Kitâb-ı Müstetâb'ın meçhul yazarı da bu konuda şöyle yazmıştır: “...ve üçüncüsü umûr-i saltanata müte'allik müsâhib ve nedim sözjyle ve hükümetde olmayan hademe sözjyle kat'â umûr görülmektedir.” Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlibi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzu'l-Mülûk*, s.18.

¹⁰ Fransız Seyyah Clausier du Loir'in Silâhdar hakkında kulağına çalınanlar şöyledir: “*Fakat Mustafa'nın hükümdarına karşı sevgisi de az değildi. O, Murad'ın mizacı ve rub balıyla*

öyle ki veziriazamlar sultana sundukları arzların bir kopyasını da Silâhdar Paşa'ya göndermek zorunda kalıyorlardı. Ancak Kemankeş sadaret kaymakamlığı döneminde yaptığı arzları sadece sultana göndererek Silâhdar'ın iktidar paydaşlığına ilk tepkiyi göstermişti. Hatta ondan hesap soran sultana, Silâhdar'ın onun iktidarına ortak olup olmadığını sormuş ve eğer Silâhdar gibi kimseler işlere karışacaksa kendisinin devlet yönetiminde olamayacağını söyleyerek hem cesaretini hem de yönetim anlayışını ortaya koymuştur¹¹. Ancak bu durum Silâhdar Paşa ile arasını açmıştır. Çeşitli kereler onu öldürmeye kalkışan Silâhdar, Sultan İbrahim döneminin mutlak vekili, baş düşmanı Kemankeş tarafından önce Tımışvar'a gönderilmiş ardından öldürülmüştür¹². Ancak Silâhdar'ın katli Mustafa Paşa'ya yeni bir düşman kazandırmıştır. Sultan Murad'ın 1632 yılında tesis ettiği müstebit iktidarında kendisine siyaset alanı bulamayıp yeni dönemde Silâhdar üzerinden yönetimde söz sahibi olmayı arzulayan, Valide Kösem Mahpeyker Sultan. Valide Sultan, Silâhdar'ı Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultan ile evlendirerek hanedan damadı yapmayı planlamıştı. Böylece Kösem-Silâhdar ittifakı Kemankeş'in tesis etmeye çalıştığı mutlak iktidarına karşı muhalif bir cephe olabilecekti. Ancak tehlikeyi erken fark eden Kemankeş Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'e; bu izdivaç ile Silâhdar'ın eskisi gibi devlet işlerine müdahale etmeye çalışacağını, rüşvet yemeye devam edeceğini ve fitne çıkaracağını söyleyerek katline dair ferman almayı başardı¹³.

Güçlü bir rakibini ortadan kaldıran ve Valide Sultan'ı şimdilik iktidar muhitinden uzak tutmayı başaran Kemankeş, bundan sonra devlet idaresinde sorunlu görülen bazı alanlarda birtakım düzenlemelere girişmiştir. Öncelikle ayarı düşmüş olan sikkeyi tashih ettirmekle işe başlayan paşa, önceden 125 akçeye tekabül eden bir kuruşu 80 akçeye kadar indirmiştir¹⁴. Bundan sonra Karaçelebizâde'nin tabiri ile “*Deve na'lı makamında*¹⁵” olan nice masrafları azaltmış ve hak etmediği halde devletten bedava geçinenleri tespit ederek gelirlerini ellerinden almıştır. Bu dönemde ulufeler üç aylık süresi dolmadan ve herhangi bir güçlük yaşanmadan ödenmiştir. Hatta sadarete kaldığı beş yıllık süreçte sadece

uyuşmayı iyi bilirdi ve sultanın zihnine mutlak hâkim olabiliyordu. Bu şekilde ona her şeyi yaptırılmayı biliyordu.” Du Loir ayrıca, IV. Murad'ın kardeşi İbrahim'i öldürerek Silâhdar'a taht yolunu açmaya niyetli olduğunu da yazar. Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.91-92.

¹¹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, C.III, TTK, Ankara 2007, s.984.

¹² A.g.e., s.957-958

¹³ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.957.

¹⁴A.g.e., s.961. Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.83. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.210. Artık esnafa da ayarı düzgün akçe verildiğinden “*Bütün alem ve halk, tâze can buldu.*” Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.554.

¹⁵ Kara Çelebi-zâde Abdulaziz, *Târihçe-i Fetih-i Revân ve Bağdad*, vr. 110-a.

mevacibden altı bin kese arttırıp hazineye teslim ettiği de rivayet olunur¹⁶. Paşa'nın önemli icraatlarından biri de vilayet tahriridir. Fevkalade vergiler arasında yer alan avarız vergisi XVI. yüzyıl sonundan itibaren savaşlar ve mali buhranlar sebebiyle düzenli alınan vergiler arasına girmişti. Bu dönemden itibaren devlet klasik tahrir usulünü terk ederek avarız tahrirleri yapmaya başlamıştı¹⁷. Sadrazam Mustafa Paşa da vergilerin eksiksiz ve düzenli alınabilmesi için yeni bir avarız tahriri yaptırmıştır. Ancak tahrirler sırasında bazı kişiler görevlerini suistimal ederek ahaliye zulmetmişlerdir. Tabiatıyla halk paşaya kırgındır¹⁸. Kroniklerde, sikke tashihi ve tahririn “*atabey*” yakıştırmasıyla Kemankeş Mustafa Paşa tarafından yapıldığı zikredilir. Ancak bu icraatlar Sultan İbrahim'in bilgisi dahilinde ve hatta onun nezaretinde hayata geçmiş olmalıdır. Nitekim Sultan İbrahim saltanatının ilk yıllarında devlet işleriyle hayli ilgilidir¹⁹. Aralarında Koçi Bey'in de bulunduğu müşahiblerinden devlet yönetimine dair bilgiler edinmeye çalışır. Koçi Bey, Sultan İbrahim'e sunduğu düşünülen risale ve arzlarında sikke tashihi ve tahririn mutlaka yapılması gerektiği üzerinde durarak “*Veziir-i âzam kulunuza tenbîh-i şerîf buyurun*” der²⁰. Sultanın hatlarında kullandığı hitapların birçoğu da yine Koçibey'in ona örnek olarak sunduğu hitaplardır²¹. Sonuç olarak denilebilir ki Sultan İbrahim devlet yönetimi konusunda dönemin ileri gelen aydınlarına kulak vererek sikke tashihi-tahrir gibi önemli icraatların hayata geçirilmesine nezaret etmiştir. Mesela bir hattında Kemankeş Mustafa Paşa'dan

¹⁶ Ertuğrul Oral, “Mehmed Halife Tarih-i Gilmani”, s.16.

¹⁷ Bekir Gökınar, “Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi (1640-1648)”, *ETÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy.10, Erzurum 2020, s. 8.

¹⁸ Zeynep Aycıbin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2007, s.920. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s. 961. Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.83

¹⁹Bu dönemde Sultan İbrahim Veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa'yı sürekli takip etmiş ve gördüğü uygunsuzlukların giderilmesi için emirler vermiştir. Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, s.335. Sultan İbrahim, Kemankeş Mustafa Paşa'ya yazdığı bir hattında tahta geçtiğinden beri İstanbul'a yeni narh yapıp yapılmadığını şu sözlerle sorar: “*Selâmdan sonra fikrime geldi, et nukyesi ne kadardır? Ve etmek nice dir? Ve cümle zâbireye terakki ne yüzdendir. Ben saadetle tahta geçeli sen İstanbul'un narhın gördün mü? Ne yola kodun. Yohsa dahi merhum zamanındaki narh mıdır, niçin zamanında kemn ettirmedi. Şöyle bilersiz ve İstanbul kadısına tenbih edesin, sen bilürsün ve sen de geziüp cümle zâbireye yeniden narh veresin...*” M. Çağatay Uluçay, “Sultan İbrahim Deli miydi? Hasta mıydı?”, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, haz. M. Sabri Koz-Haşim Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s.153.

²⁰ M.Çağatay Uluçay, “Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları”, *Zeki Velidi Togan'a Armağan Kitabı*, TTK, Ankara 2010, s.191. Sikke tashihi

²¹ A.g.e., s.185.

yeni sikke bastırmasını istemiştir²². Yine dönemin kronik yazarlarından Vecîhî de eserinde sikke tashihi ve tahririn Sultan İbrahim'in emri ile yapıldığını zikreder²³.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, önce dışı bir siyasi rakibini saf dışı bırakmış ardından da devletin önemli iç sorunlarını çözme yolunda adımlar atmıştır. Dolayısıyla artık daha serbest hareket edebilme olanağına sahiptir. Zamanında Sultan Murad'ın katı yönetimini tecrübe etmiş bir sadrazam olarak Sultan İbrahim döneminde de bu yönetim anlayışını sürdürmek istediği anlaşılmaktadır. Yine bunun için gerekli ortamın da artık oluştuğu söylenebilir. Zira paşa siyasi rakiplerini bertaraf etmekle kalmayarak Sultan İbrahim'in üzerinde büyük bir nüfuz tesis etmeyi de başarmıştır²⁴. 1629-1643 yılları arasında Habsburg elçisi olarak payitahtta görev yapan Rudolf Schmid nihai raporunda “*Neredeyse her şey vezirin elindedir ve Türk İmparatorluğu şimdiki Sultan İbrahim Han'dan, sultan olması ve Osmanlıların onun soyundan gelmesi dışında istifade etmemektedir...*” der. Ayrıca Kemankeş'in sultana at binmek, cirit oynamak ve ok atmak gibi konularda ders verdiğini, onu yeniden şekillendirip “*lalası yapamayacağı seviyeye kadar*” kendisine bağımlı hâle getirdiğini ekler²⁵. Ancak Kemankeş'in büyük uğraşlarla tesis ettiği güçlü iktidarı, ilk çatlağını Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'nın isyanıyla verecektir. Sınır bölgelerinde olan vezirlere lüzumu hâlinde tuğra çekme hakkı Sultan Murad döneminde verilmişti. Ancak zaman içerisinde artan vezir sayısı ve ehliyetlessiz kişilerin vezir olması ile bu hakkın iptal edilmesi Kemankeş Mustafa Paşa tarafından gündeme getirildi. Sultan'ın onayı ile sınır bölgelerindeki paşalara birer birer emirler gitti ve tuğra çekme hakkı ellerinden alındı. Bu duruma en büyük tepkiyi Halep Beylerbeyi Nasuhpaşazâde verdi. Tuğrakeşliğin Sultan Murad tarafından ona verildiğini, (ocaktan geldiği için) “çorbacı” olarak tabir ettiği Kemankeş Mustafa Paşa'nın Arnavut diyarından gelip vezir oğlu vezir olan kendisinden bu hakkı alamayacağını dile getirerek tuğra çekmekten vazgeçmedi²⁶. Durum ilk bakışta merkezden alınan bir karara karşı itaatsizlik gibi görünse de aslında işin içinde Kemankeş Mustafa Paşa'nın iktidar kaygısı var gibi görünmektedir. Çünkü kaynaklarda Nasuhpaşazâde'nin beylerbeyilik vazifesini iyi ifa ettiği ve iyi de bir ün kazandığı zikredilir. Mustafa Paşa'nın da kendisine rakip olabilecek kadar ünlenen birine tahammül edemeyeceği açıktır. Hatta Karaçelebizâde -ki aralarında bir husumet olabileceğine daha önce değinmiştik-

²² BOA, TSMA.e, 798/68.

²³ Ziya Akkaya, “Vecîhî Devri ve Eseri (1637-1661)”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1957, s.46.

²⁴ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C.4, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.371.

²⁵ Hüseyin Onur Ercan, “Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid'in Nihai Raporu Işığında Sultan İbrahim Han ve Veziriâzam Kemankeş Mustafa (1640-1643)”, *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, İstanbul 2016, s. 46-48.

²⁶ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.963. Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.921.

paşanın kıskançlığından dolayı Nasuhpaşazâde hakkında türlü iftiralar ortaya attığını iddia eder²⁷. Bunun aksine bir yenîçeri olan ve Kemankeş'e meyli olduğu anlaşılan Topçular Kâtibi ise Nasuhpaşazâde'nin sadrazamlık hayalinde olduğunu söyleyerek Mustafa Paşa'nın ona karşı yaptığı herhangi bir hamleden bahsetmez²⁸. Ancak anlaşılan o ki Nasuhpaşazâde eyaletinde sivrilmiş Kemankeş Mustafa Paşa da bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Erzurum Beylerbeyi iken Abaza Paşa gibi Erzurum kalesine kapanarak isyan eder korkusuyla Kemankeş Mustafa Paşa onu önce Halep Beylerbeyliği'ne ardından Sivas Beylerbeyliği'ne getirdi. Ancak mansıplar o zaman bile akçe ile alınıp satıldığından Nasuhpaşazâde mansıp borcunun hâla devam ettiğini söyleyerek Halep'ten çıkmadı. Daha sonra Mustafa Paşa'nın düşmanlığından korkup etraftan sarıca sekban toplayarak Sivas'a gitti. Mustafa Paşa ise Sivas valisi olan Kör Hazineci İbrahim Paşa'ya gizli bir mektup göndererek Nasuhpaşazâde geldiğinde hakkından gelmesini emretmişti. Mustafa Paşa Nasuhpaşazâde meselesinin dallanıp budaklanmadan ve bir isyana dönüşmeden bir an önce kapanmasını istiyordu. Ancak isteği gerçekleşmedi. Sivas'a giden Nasuhpaşazade Kör Hazineci öldürüp askerlerini dağıttı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kendisine düşmanlık ettiğini artık iyice anlayan Nasuhpaşazâde padişahın huzurunda veziriazamla yüzleşmek iddiasıyla payitahta yürüdü²⁹.

Mustafa Paşa'nın korktuğu başına gelmişti. Bu işi sessiz sedasız bitirmek için uğraşmış ancak başarılı olamamıştı. Şimdi Nasuhpaşazâde taraftarlarını toplaya toplaya payitahta geliyordu. İstanbul halkı panik hâlindeydi ve Nasuhpaşazâde'nin binlerce askerle geldiğine dair söylentiler esnafa dükkân kapattırmıştı. Mustafa Paşa tedbirlerine halkı teskin ederek başladı. Dedikodu çıkarıcıları astırıp sükûneti sağladı. Ardından Nasuhpaşazâde'yi yolda ortadan kaldırmak ve Sultan İbrahim'i bunun bir isyan hareketi olduğuna inandırmak için uğraşacaktı. Nitekim Nasuhpaşazâde İzmit'e geldiğinde üzerine Anadolu Beylerbeyi Osman Paşa'yı gönderdi. Ancak başarılı olamadı. Osman Paşa Nasuhpaşazâde tarafından katledildi. Mustafa Paşa Nasuhpaşazâde'yi durduramadı ama bu gelişin bir isyan hareketi olduğuna Sultan İbrahim'i inandırmayı başardı. Sinan Paşa Köşkü'nde yapılan meşverette sultana Nasuhpaşazâde'nin bir asi olduğunu, bir asi ile murafaa etmesinin (yüzleşmesinin) saltanatın kudretine zarar vereceğini ve sonra nicelerinin başkaldırabileceğini söyleyerek paşanın katline dair ferman aldı³⁰. Sultan İbrahim Nasuhpaşazâde'nin

²⁷ İbrahim Özgül, "Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin", s.354.

²⁸ Ziya Yılmaz, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Taribi*, TTK, Ankara 2003, s. 1172.

²⁹ İbrahim Özgül, "Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin", s.355, Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'îmâ*, s.964.

³⁰ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'îmâ*, s.965.

hainlik ettiğine tam anlamıyla inanmış görünmektedir. Nitekim Mustafa Paşa'nın eşkıya olarak nitelediği Nasuhpaşazâde'yi Osman Paşa'ya takip ettirdiğine dair bir arzı üzerine Sultan İbrahim: “*Allah belasını versin inşallah canını getirür..*” diye yazacaktı³¹. Nasuhpaşazâde de sadece sultanın huzurunda sadrazamla yüzleşmeye gelmiyordu. Payitahttaki Mustafa Paşa karşıtları ona, Üsküdar'a ulaştığında mührün kendisine verileceğine ve orada birçok destekçi bulacağına dair gizli haberler yollamışlardı³². Nitekim kaynaklarda sıklıkla “*müdebbi*” olarak zikredilen Mustafa Paşa devlete yük olan birçok mansıp ve giderleri iptal ederek kendisine hayli kalabalık bir muhalif çıkar grubu oluşturmuştu. Onların tek düşüncesi Mustafa Paşa'dan kurtulup eski gelirlerine yeniden kavuşmaktı. Bu sebeple Nasuhpaşazâde'nin Üsküdar'a büyük umutlarla geldiği düşünülebilir. Ancak Mustafa Paşa da boş durmamış, Üsküdar'a asker ve topları geçirerek Nasuhpaşazâde'yi karşılamıştır. Hatta bu sırada Sultan İbrahim de Üsküdar bahçesine geçmiştir. Sultanın Üsküdar'a geçişi ve askeri hazırlıklar Nasuhpaşazâde için kendisine mührün kolayca verilmeyeceğine dair kanıt olmuştu. Onu Üsküdar'a davet edenler yalan söylemişlerdi. Kâtip Çelebi ve Karaçelebizâde, Nasuhpaşazâde'nin o gün hücum etmesi hâlinde karşısındaki ordunun perişan olacağını yazarlar³³. Ancak Nasuhpaşazâde padişaha tabi olduğunu, paşayla yüzleşmek için geldiyse de bunun mümkün olmadığını ifade ederek o gece can havliyle gizlice kaçmıştır. Kaynaklar bu konuda hemfikir olsalar da Solakzâde olayı başka türlü anlatır. Ona göre Mustafa Paşa Nasuhpaşazâde'nin gelişinden endişelidir. Askerlerin karşı taraftaki askerler için “*hem-cinsimizdir, hem-mezhebimizdir*” diyerek kılıç çekmekten imtina edebilecekleri ihtimalini düşünür. Savaşmadan bu meseleyi halletmenin yollarını arar. En sonunda Nasuhpaşazâde'nin çıraklarından birini paşaya göndererek; bu düşmanlıktan Allah'ın razı olmadığını, dünya için düşmanlık etmenin anlamsız olduğunu ve isyanını sonlandırırsa Rumeli eyaletini ona tevcih edeceğini söyler. Nasuhpaşazâde bu teklifi kabul eder ve Rumeli tarafına geçer. Ancak paşa onu oyuna getirmiştir. Elçi olarak gelen ağalar kellesini alıp padişaha gönderirler³⁴. Nasuhpaşazâde'nin Rumeli'ye geçişini Naima, Karaçelebizâde, Vecîhî ve Kâtip Çelebi can korkusu olarak açıklasa da Solakzâde'deki anlatı, yani Nasuhpaşazâde'nin Mustafa Paşa tarafından kandırılmış olma ihtimali de gayet mümkün görünmektedir³⁵. Her hâlükârda Kemankeş Kara Mustafa Paşa bir rakibini daha alt etmişti. Hatta Nasuhpaşazâde'yi işkence ile öldürdüğü de

³¹ BOA, TSMA.e. 794/18.

³² Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.966

³³ Zeynep Aycibin, “Kâtip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.922. İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s.355.

³⁴ Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarihi*, 557-558.

³⁵ Benzer anlatılar için bkz. J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kum Saati Yayınları, C.III, İstanbul 2011, s.33. Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epceli, Yeditepe Yayınevi, C. IV, İstanbul 2012, s.48

rivayetler arasındadır³⁶. Mustafa Paşa bu gaileyi savuşturmuş gibi görünse de rakibine umut bağlayan çıkar grupları ile halk paşadan iyice nefret eder hâle gelmişlerdi. Mustafa Paşa'nın iktidarı artık sallanıyordu. İktidarı uğruna yapacağı son hamlede bu grupların tümü karşısında olacaktı.

Daha önce zikrettiğimiz gibi Silâhdar Mustafa Paşa olayı sebebiyle Kösem Sultan ile Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın arası açılmıştı. Bu olaydan sonra Kemankeş'in iktidarında kronikler Kösem Sultan'dan bahsetmezler. Bunun en önemli sebebi Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın iktidarına ortak kabul etmemesi olmalıdır. Ayrıca bu sıralarda Sultan İbrahim üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmayı da başarmış gibi görünmektedir. Bu sebeple Kösem Sultan'ın bir süre mecburen geri planda kaldığı (beklediği) söylenebilir. Nitekim Rudolf Schmid, Kösem'in ilk başta veziriazamı yönetmek istediğini ancak Babıali'de yeterli otoritesi olmadığı için şimdilik geri adım attığını yazar³⁷. Ancak Sultan İbrahim döneminin Kösem Sultan'ın devlet mekanizmasına hâkim olduğu dönemlerden biri olduğu da unutulmamalıdır³⁸. Hâlâ çok aktiftir ve iktidarı ele geçirme arzusu bitmiş değildir. Venedik elçisi Alvise Contarini'nin raporuna göre, Kösem Sultan saray içindeki işlerle Mustafa Paşa da saray dışındaki işlerle ilgileniyordu. Görünüşte uyum içerisindeydiler ama aslında her ikisi de gizli gizli birbirlerinin kuyusunu kazıyorlardı³⁹. Görünen o ki Kösem Sultan'ın Mustafa Paşa'yı alt edebilmesi için müttefike ihtiyacı vardı. Bunu ilk başta Silâhdar Mustafa Paşa'yı hanedan damadı yaparak gerçekleştirmeye çalışmıştı. Ancak Kemankeş'in tedbiri ile bu mümkün olmamıştı. Şimdiki durumda ise kendisine yeni müttefikler bulmuştur. Bunlar Cinci Hüseyin Efendi, yeni silâhdar Yusuf Paşa ve Sultanzâde Mehmed Paşa'dır. Sultanzâde Mehmed Paşa'nın, Kemankeş'in karşısında parlatılarak veziriazam olması planlanıyordu. Ancak Mustafa Paşa bu tehlikeyi önceden sezerek onu Şam'a göndermeyi başardı⁴⁰. Cinci Hüseyin Efendi ise padişahın "*hafakan ve sibr ve ba'zı sevda'î illetine*"⁴¹ kuvvetli nefesiyle şifa verdiği iddia edilen biridir. Sultan'ın ruhi bunalımlarına hiçbir ilaç kâr etmeyince ünü saray çevresine kadar giden Cinci Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'in bunalımlarını azaltmayı başarmış ve onun en yakınlarından biri olmuştur. Hatta

³⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 372.

³⁷ A.g.e., s.211.

³⁸ Halil İncelik Kösem'i yok sayan kronik yazarlarının bu durumunu, onun bir kadın olarak padişahlık gücünü kullanmasına karşı olmalarına bağlar. Özlem Kumrular, *Kösem Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s.212

³⁹ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.333.

⁴⁰ "Civan kapıcıbaşı" ve "Sultanzâde" lakaplarıyla tanınan Mehmed Paşa, Nasuhpaşazâde olayının ardından kubbe veziri oldu. Kemankeş'in yönetiminden bıkmış olan halk paşaya tevaccüh gösteriyordu. Bu durum veziriazamın kulağına gidince Sultanzâde Mehmed Paşa Eylül 1643'te vali olarak Şam'a gönderildi.

⁴¹ Ziya Akkaya, "Vecihî Devri ve Eseri (1637-1661)", s.56, Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'îmâ*, s.973.

hiç ehliyeti ve liyakati yokken, medrese eğitimini bile tamamlamamışken, sırf bu yakınlıktan dolayı zamanla padişah hocalığı, Galata kadılığı ve hatta Anadolu Kazaskerliği bile yapmıştır⁴². Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya karşı oluşturulan cephenin diğer bir üyesi Silâhdar Yusuf Paşa'dır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa daha önce IV. Murad'ın Silâhdarı Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmıştı. Ancak şimdi Sultan İbrahim, biraderi Sultan Murad'ın zamanında bir silâhdarı olmasına öykünerek Rikabdar Yusuf Ağa'yı kendisine silâhdar ve musahip ilan etmiştir. Tabiatıyla Kara Mustafa Paşa sultanın bu kararına karşıdır. Padişaha böyle yakın bir kimsenin devlet işlerine büyük zararlar getireceğini iddia ederek önceden Sultan Murad'ın silâhdarının bütün önemli işlere karıştığını, bunun kendi zamanında olmasının uygun ve mümkün olmayacağını ifade eder⁴³. Ancak Mustafa Paşa'nın muhalefeti beyhudedir. Silâhdar Yusuf Paşa, Cinci Hüseyin Efendi ve Valide Kösem Sultan cephesi oluşmuş, Kemankeş Kara Mustafa Paşa için zorlu mücadele süreci başlamıştır.

Cinci Hüseyin Efendi ve Silâhdar Yusuf Paşa sultanın sürekli yanında olarak yavaş yavaş onu etkilemeye başlamışlar ve üzerinde tahakküm kurmayı başarmışlardı. Nitekim sultanın yanında Kemankeş'in kararlarına muhalefet edecek derecede güçlenmişler ve ona rağmen birçok mansıbı yakınlarına tevcih ettirmeye başlamışlardı⁴⁴. Kemankeş Mustafa Paşa'nın ortak kabul etmeyen iktidar anlayışına büyük bir darbe indirdikleri açıktır. Diğer taraftan Sultan İbrahim de gittikçe artan asabi ve şuursuz hâliyle (muhtemelen Hüseyin Efendi ve Yusuf Paşa'nın manipülasyonlarının da etkisiyle) her işe müdahale etmeye başlamıştı. Kemankeş yeni oluşan bu durumu kabullenmiyordu ve Vecihî'nin yazdığına göre iki defa görevinden istifa ettiyse de istifası kabul edilmemişti⁴⁵. Çaresiz kalan paşa ya yeni düzene boyun eğecek ya da müstakil idaresini tekrar tesis etmek için mücadele edecekti. Ancak bu sefer karşısındaki cephe hayli güçlüydü. Paşa kimden ne alırsa, kime ne verirse haberleri oluyor ve Sultan İbrahim'e gizlice söylüyorlardı. Kemankeş içine düştüğü bu durumu kul kethüdası Hüseyin Ağa'ya söylediğinde Ağa ona, askeri isyana teşvik ederek rakiplerini ortadan kaldırabileceği fikrini verdi. Naima'nın "*sadedil*" (temiz kalpli) dediği Mustafa Paşa bu fikri uygun bularak yüz kese altınla Ağa'yı yeniçeri ocağına gönderdi⁴⁶. Ancak Mustafa Paşa'nın planı geri tepecektir. Çünkü ocak halkının

⁴² Cinci Hüseyin Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.973-974. Abdulkadir Özcan, "Cinci Hoca Hüseyin Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, s. 541-543. J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.35-36.

⁴³ Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarih-i Gilmani", s.16. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, 974, 975.

⁴⁴ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köskü, nr. 206, vr. 366-a.

⁴⁵ Ziya Akkaya, "Vecihî Devri ve Eseri (1637-1661)", s.58.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.978. Ancak Karaçelebizâde'ye göre Mustafa Paşa kul kethüdası Hüseyin Ağa'yı kendi yanına yüklü bir miktar para ile ancak çekebilmiştir. İsyân çıkartma fikri de bizzat Kemankeş Mustafa Paşa'ya aittir. Yani Paşa'nın "*sadedil*" değil

çoğu menfaatlerini ve ulufelerini kestiği için paşaya karşı cephe almış durumdadır⁴⁷. Mustafa Paşa'nın tertibatı önce yeniçeri ağasının ardından Sultan İbrahim'in kulağına gitmiştir. Artık paşanın inkârdan başka çaresi yoktur. Ancak Sultan İbrahim saltanatını tehlikeye düşürebilecek böyle bir tertibatı affetmeyecektir. Mustafa Paşa'nın inkârlarına “*Ya sen ta’lîm eyledin ise kulların çorba yemekten niçin imtinâ’ ederler...*” diye cevap vermiştir. Mustafa Paşa ise artık eskisi gibi tek başına karar alamadığını, ocak ahalisinin bunu bildiği için kendi kendilerine isyan tertip ettiklerini ve onları zaptedemediğini dile getirir⁴⁸. Yani paşa isyanın iktidarına ortak çıkanlar yüzünden olduğunu ima eder. Ancak Sultan İbrahim muhalif cephenin de etkisiyle saltanatına yönelebilecek böyle bir tertibatın mutlak sorumlusu olarak gördüğü paşa için kararını vermiştir. Kesintisiz beş yıllık mutlak iktidarının ardından Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 31 Ocak 1644’te katledilmiştir.

Kişiliği, İktidarı ve Sultan İbrahim ile İlişkisi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa kaynaklarda cesur, dürüst, akıllı ve hayırsever biri olarak zikredilir. Paşa'nın icraatları abartılı övgülere mazhar olmuştur⁴⁹. Katip

düpedüz fesat fikirli olduğunu iddia eder. İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s.359.

⁴⁷ Hüseyin Ağa ocağa gittiğinde ocak ileri gelenleri Mustafa Paşa'nın isyan tertibine mutlak surette karşı çıkmışlardır. “*Padişahımızdan biz ne cevri ü ezîyet gördük ki çorba yemeyip bî-mâ'nâ tasdî’ edeyüz; Vezîrin muradı bizim babânemiz ile Silâbdar Paşa ile Hüseyin Efendi’yi aradan kaldırmaktır ki kendisi müstakîl ola. Bu kadar zaman müstakîl idi, biz ne fâ’idesini gördük ocağımızdan bu kadar bin esâme kaldırp nicelelerimizin dirliklerin çalıp bizim ve gayrı için bir cihet-i intifa’ komadı. Böyle kimesne için bu makûle emr vahîmü'l-âkâbeye suru’un fâ’idesi yoktur.*” Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na’ımâ*, s.978-979.

⁴⁸ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na’ımâ*, s.980.

⁴⁹ TDV İslam Ansiklopedisi “Kemankeş Mustafa Paşa” maddesinde, Kitab-ı Müstetab yazarının “malî islahat yapıp kanun-ı kadimi tekrar yürürlüğe koyan” kişi olarak Kemankeş’i kastettiği ifade edilir. Abdulkadir Özcan, “Kemankeş Mustafa Paşa”, s.250. Ancak Kitab-ı Müstetab’ın II. Osman döneminde yazıldığı hem içerdiği ipuçlarından hem de neşredeninin tespitlerinden artık kesin gibidir. Dolayısıyla Kitab-ı Müstetab’da geçen “Kara Mustafa Paşa”, Kemankeş Kara Mustafa Paşa olamaz. Müstetab’da bahsi geçen bölüm şu şekildedir: “*merbûm ve mağfûrun-leb Sultân Murâd Hân hazretlerinin asrında ibtidâ Şark seferine serdâr olan merbûm Kara Mustafâ Paşa, ki Kızılbaş vilâyetine hemân ol tapanca urmuştur, ...İşte bu vechile kânûn-i kadîm câri ve bu tarîkle âlem nizâm ve intizâm bulmuş idi.*” Eser II. Osman döneminde yazıldığına göre bahsi geçen Sultan Murad Han, III. Murad olmalıdır. Şark seferine serdar olup kızılbaş vilayetine “tapanca uran” ise ancak Lala Mustafa Paşa olabilir. Nitekim “Lala” Mustafa Paşa'nın bir diğer lakabı “Kara” Mustafa Paşa’dır. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, vr. 200-b. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1202-1203. Ayrıca Yaşar Yücel tarafından Kitab-ı Müstetab ile birlikte neşredilen ve Kemankeş Mustafa Paşa’ya sunulduğu ifade edilen *Kitab u Mesâlibi'l- Müslimîn ve Menâfi’i'l Mü’minîn* isimli eserin tarihlendirmesinde bir hata olmuştur. Eserin Kemankeş Mustafa Paşa’ya sunulmadığı, I. Süleyman’ın son yılları veya II. Selim’in saltanatı sırasında yazılmış

Çelebi, “*mezburun mesleki sonra gelenlere divânda düsturu'l-‘amel oldı.*” diyerek sikke tashihi yaptırdığını, gelirleri arttırdığını ve yeniçeri-sipahi sayısını düşürerek devlete nizam verdiğinden bahseder⁵⁰. Solakzâde “*öyle bir vezirlik yaptı ki hiçbir şekilde tarifî mümkün değildir.*”⁵¹ der. Karaçelebizâde’ye göre ise böyle bir vezir ne görülmüş ne duyulmuş ne de herhangi bir kitapta yazılmıştır. Müslüman olsun zımmî olsun tüm reaya onun kadrini ve kıymetini bilmelidir. Karaçelebizâde sözlerinde en ufak bir abartı olmadığı iddiasındadır. Paşa’nın kırk yıl süren Acem seferini başarıyla sonlandırmasından gelirleri arttırmasına, rüşvete tenezzül etmemesinden alimlerle sohbet edip onlara ihsanda bulunmasına kadar birçok konuda onu överek kusursuz bir yönetici portresi çizer. Bunu yaparken paşanın övülmekten asla hoşlanmadığını ifade etmekten de geri durmaz⁵². Karaçelebizâde’nin sözlerine kuşkuyla yaklaşılması gerekir. Çünkü eserini bizzat Kara Mustafa Paşa’ya sunmuştur. Yani aralarında bir patronaj ilişkisi söz konusudur. Nitekim paşanın idamından sonra kaleme aldığı Ravzatü’l-Ebrar’da, hiç bu satırları yazmamış gibi, onun memleketi harap ettiğini ve devleti himayesindeki birkaç adama teslim ettiğini yazacaktır⁵³. Son olarak dönemin Habsburg elçisi Schmid de paşanın büyük bir ruha, keskin bir zekaya ve güzel yeteneklere sahip olduğunu yazarak söyle der: “...*bu kadar çok barbarlık karışmış olmasa, bunların hayranlık uyandırması gerekir.*”⁵⁴

Siyasi bağlamda ise dönemin şartlarına karşın Kemankeş Mustafa Paşa’nın bağımsız bir yönetim tesis etmek için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. 17.yüzyıla damga vuran saray musahibleri, nedimler, kadınlar ve hatta dilsiz ve cüceler *tağallüb*⁵⁵üne karşı mücadele etmiş, bunda nispeten başarılı da olmuştur. Nitekim kaynaklar onun “*istiklal üzere*” bir yönetim kurduğundan ve her hükmünün tartışmasız yerine getirildiğinden bahsederler⁵⁶. Daha IV. Murad döneminde

olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Baki Tezcan, “Zafernâme Müellifi Hâlisî’nin Bilinmeyen Bir Eseri Münâsebetiyle”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, İstanbul 1999, s.86. Son olarak Faik Reşit Unat tarafından neşredilen bir layiha, neşreden tarafından Kemankeş Mustafa Paşa’ya izafe edilmişse de aslında Koçi Bey Risalesi’nin bir nüshası olduğu anlaşılmıştır. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarîhi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s.141. Abdulkadir Özcan, “Kemankeş Mustafa Paşa”, s.250.

⁵⁰ Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.927.

⁵¹ Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarîhi*, s. 551.

⁵² Kara Çelebi-zâde Abdulaziz, *Târîhçe-i Feth-i Revân ve Bağdad*, vr. 109-a/115-a.

⁵³ İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s. 360.

⁵⁴ Hüseyin Onur Ercan, “Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid’in Nihâî Raporu...”, s.46-47.

⁵⁵ Hilaf-ı hak olarak musallat olmak. İstila etmek.

⁵⁶ Mehmet İpşirli, *Tarîh-i Na’imâ*, s.977. Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.920. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarîhi*, vr. 366-a. İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s.358-359.

sadaret kaymakamlığı yaptığı sırada padişaha gönderilen arzların bir kopyasını Silâhdar Mustafa Paşa'ya gönderme usulünü reddetmiş, iktidarını tesis eder etmez de kendisine tehdit olabileceği için Silâhdar'ı katletmiştir. Yine iktidarına ortak olabilecek Nasuhpaşazâde'yi ortadan kaldırmış ve hatta dönemin en önemli figürlerinden biri olan Valide Kösem Sultan'ı iktidar muhitinden uzak tutmayı başarmıştır. Paşanın herhangi bir şekilde iktidarına ortak kabul etmediği gibi 17. yüzyılın tipik iktidar ittifaklarının içerisinde bulunmak istemediği de anlaşılmaktadır. Öyle ki Silâhdar Yusuf Paşa ile iyi geçinmesini tavsiye eden yakınlarına, Sultan Murad gibi "*kebraman-ı zaman*" bir padişahın makbul gördüğü ve yanında tuttuğu silâhdarına bile zamanında müdara etmediğini söyleyerek bu tavsiyeye karşı geldiği rivayet olunur⁵⁷. Aynı şekilde Cinci Hüseyin Efendi'ye saygıda kusur etmemesini öğütleyen imamının sözlerine de kulak asmamıştır⁵⁸. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, iktidarın kaynağı olan Sultan İbrahim'den başkasına itaat etmediği söylenebilir. Habsburg elçisi Schmid, onun Sultan İbrahim'i dünyadaki herkesten daha güçlü gördüğünü iddia eder⁵⁹. Ancak Sultan İbrahim ile Kemankeş Kara Mustafa Paşa arasında da bazı sorunlar mevcuttur. Solakzâde, Nasuhpaşazâde'nin katlinden sonra Kara Mustafa Paşa için "*O kadar, mağrur oldu ki, pâdişâh bir şey murad eylese, kendisi süpbesiz başka yöne sevk eder idi*"⁶⁰ der. Kemankeş Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e muhalefeti yeni bir durum değildir. Daha önce sultan İbrahim, Dilaver Paşa'nın vezir olarak atanmasını istediğinde bu isteğe yeteri kadar vezirin olduğunu söyleyerek muhalefet etmiştir. Yine Rikâbdar Yusuf Paşa'nın musahip ve silâhdar olarak atanmasına da devlet işlerinin ortaklık kabul etmeyeceğini söyleyerek karşı çıkmıştır. Naima, padişahın küçük işler için onu çağırmasına paşanın daima bozulduğunu ve fermanlarına karşı geldiğini yazar. Bir keresinde Sultan İbrahim hareminden Kethüda Hatun için beş yüz çeki odun talep etmiştir. Talebi yerine gelmeyince Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı divandan çağırıp neden verilmediğini sorduğunda paşa, divanı bozup böylesine küçük bir iş için kendisini çağırın padişaha çıkmıştır. Hatta önemli işleri geciktirdiğini; reyanın, hazinenin ve sınırların durumunu sormak yerine küçük şeylerle uğraştığını ima eden bir konuşma dahi yapmıştır⁶¹. Bahsi geçen bu rivayet gerçek olmasa bile o dönemde Kemankeş Kara Mustafa Paşa hakkında böyle söylentiler olması paşanın sultana karşı tutumu hakkında fikir verebilir. Bu noktada Kemankeş Mustafa Paşa'nın, Sultan İbrahim'i kontrolü altında tutmak istediğini söyleyebiliriz. Sultan İbrahim'in de paşaya karşı zaman içerisinde güveni ve müsamahası oluşmuş olmalı. Habsburg elçisi Rudolf Schmid'in iddiasına göre sultan, sarayda bir görevlide hoşuna gitmeyen bir

⁵⁷ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.984.

⁵⁸ Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarihi*, s.560.

⁵⁹ Hüseyin Onur Ercan, "Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid'in Nihâî Raporu...", s.47.

⁶⁰ Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarihi*, s. 599.

⁶¹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.982.

hareket görse onu Mustafa Paşa'ya şikâyet etmekle tehdit ederdi. Hatta elçi, ona gizli haberler getirenleri direkt paşaya şikâyet ederek “*mabvına yol açmaktadır.*” der⁶². Bunlar sarayın sırlarla dolu duvarlarından yabancı bir elçinin kulağına çalınan tevatürler olmalıdır. Ancak Sultan İbrahim'in Kemankeş Mustafa Paşa'nın kontrolü ve hatta kısıkcı altında olduğu da açıktır. Bu anlamda elde daha net deliller de mevcuttur. Mesela, Sultan İbrahime'e sunulan ve Kemankeş'e ait olduğunu düşündüğümüz bir arzda, sultanın geceleri dışarı çıkarak herkesin ne hâlde olduğunu görmek istemesi üzerine paşa bu isteği; Sultan Murad'ın ihtiyaç olduğu için geceleri dışarı çıktığını ve kendi zamanında böyle bir şeye ihtiyaç olmadığını söyleyerek reddeder⁶³. Eserini 17. yüzyıl sonunda kaleme aldığı düşünülen Anonim Vekayiname yazarı da Kemankeş'in her işi kendisinin gördüğünü ve Sultan İbrahim'in dışarı çıkmasına karşı olduğunu aktarır. Hatta halk arasında Kemankeş'in sultana sihir yaparak onun dışarı çıkmasını önlediğine dair konuşmalar geçtiğini ifade eder⁶⁴. İlginçtir, Sultan İbrahim Kemankeş'in idamından hemen sonra -belki de paşanın tahakkümünden kurtulması ile-Haramidere'ye ve Edirne'ye av seyahatleri düzenlemiştir⁶⁵.

Sonuç olarak Kemankeş Mustafa Paşa'nın katı, inatçı ve Sultan İbrahim ile ilişkisinde kontrolcü bir tavır olduğu söylenebilir. Bu kontrol muhtemelen akli sorunları olan sultanın dış etkenlerden çabuk etkilenebileceğini öngörmesinden kaynaklamaktaydı. Sultanın dışarı çıkmasına engel olması, kendi inisiyatifi dışında vezir atamalarına karşı çıkması ve yeni bir silâhdarın ortaya çıkması fikrine karşı tahammülsüzlüğü muhtemelen hep bu sebeptendi. Nitekim Cinci Hüseyin Efendi ve Yusuf Paşa'nın ortaya çıkışı ile sultan bu kontrol alanının dışına çıkmış oldu. Kösem Sultan'ın da muhtemelen perde arkasındaki etkisiyle paşa en nihayetinde iktidarını kaybetti. Mustafa Paşa'nın iktidarı döneminde kendisine karşı hayli kalabalık bir muhalif grup zaten oluşmuştu. Bunda aldığı ekonomik önlemlerin ve şedid tavrının etkisi olduğu kaynakların üzerinde ittifak ettiği bir konudur. Halk ve asker paşanın iktidarı uğruna takındığı sert ve acımasız tavrından, saray çevresi ise çıkarlarına dokunan ekonomik önlemler ile paşanın sadece bir iki kişiye güvenip onları kayırmasından dolayı ondan umudu

⁶² Hüseyin Onur Ercan, “Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid'in Nihai Raporu...”, s.46.

⁶³ BOA, TSMA.e. 798/52.

⁶⁴ Ramazan Aktemur, “Anonim Osmanlı Vekayinâmesi 1648-1694 (Metin ve Değerlendirme)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2019, s. 84.

⁶⁵ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1004-1005. Vahid Çabuk, *Solak-şâde Tarihi*, s. 562. Anonim Vekayiname yazarı, sultanın bu gezilerine Veziriazam Sultanzâde Mehmed Paşa'nın ön ayak olduğunu söyler. Kendi tabiatı gereği bahçe gezmeleri yapabilmek için Sultan'ı payitahttan uzaklaştırmak istemiştir. Ramazan Aktemur, “Anonim Osmanlı Vekayinâmesi 1648-1694 (Metin ve Değerlendirme)”, s.86.

kesmişlerdi⁶⁶. Tabiatıyla paşaya karşı yeni oluşan muhalif cephenin sempatisini ve destekçisi de çok oldu. 17. yüzyılda devletin içini kemiren çıkar çatışmaları, IV. Murad'ın tesis ettiği nispi sükûneti devam ettirme motivasyonunda olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı yok etmiştir. Bundan sonra Köprülülük iktidarına kadar yeni düzenin yeni veziriazamları sembolik güçleri ile çeşitli ittifakların içerisine girecekler ve çoğunlukla pozisyonlarını korumak için başka güç odaklarının gölgesine ihtiyaç duyacaklardır.

Kemankeş Sonrası Yeni Düzen ve Hezarpâre Ahmed Paşa İktidarı

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamından dört ay önce onun eliyle Şam'a gönderilen Sultanzâde Mehmed Paşa, yeni kurulan düzenin ilk veziriazamıdır. Saltanatını bilhassa Cinci Hüseyin Efendi'ye ve Silâhdar Yusuf Paşa'ya borçludur. Sadarete gelir gelmez Galata kadısı bulunan Cinci Hüseyin Efendi'ye Anadolu Kazaskerliği'nin "*sadaka ve inâyet*" buyurulması için sultana bir arz sunar. Sultan İbrahim bu arzın üzerine kendi hattıyla "*verdim olsun*" yazar⁶⁷. Liyakatsiz olması ulemanın tepkisini çekmesine rağmen bu atama gerçekleşmiştir. Yeni veziriazam, Cinci Hüseyin Efendi'ye gönül borcunu böyle ödemiştir. Ancak Silâhdar Yusuf Paşa ile arasında sorunlar vardır. Özellikle Girit seferinin başlaması ve ardından Yusuf Paşa'nın Hanya fethi ile payitahta dönmesi Sultanzâde Mehmed Paşa'yı tedirgin etmiştir. Nitekim çok geçmeyecek Yusuf Paşa tıpkı Kara Mustafa Paşa'ya yaptığı gibi onun da sadaret mührünü teslim etmesine sebep olacaktır. Kaynaklar Sultanzâde Mehmed Paşa'nın çelebi meşrep olduğunu, Sultan İbrahim'in muradı ne ise onu yapmaya gayret ettiğini ve birtakım hediyelerle sultanının gönlünü hoş etmeye ve iktidarını bu şekilde sürdürmeye çalıştığını ifade ederler. Kâtip Çelebi, Kazasker Abdurrahim Efendi'den duyduğu bir olayı özetle şöyle anlatır: Mehmed Paşa can korkusundan o kadar dalkavukluklar yapar ki Sultan İbrahim bile bunun sebebini merak ederek paşaya zamanında Kemankeş Mustafa Paşa'nın makul bulmadığı konularda kendisine itiraz ettiğini ancak ondan hiç böyle bir söz işitmediğini söyleyerek işin aslını sorar. Mehmed Paşa ise siz yeryüzünün halifesisiniz sizin hiçbir hata ve yanlışınız olmaz kabilinden cümleler ile cevap verir. Sultan İbrahim buna öylesine inanır ki yakınlarından kimseler bir konuda ona itiraz etse, "*Bana lalam böyle ta'lim eyledi. Benden hatâ zühûr ve sudûr eylemez imiş.*" diye karşılık verir⁶⁸. Bu anlatı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dan sonra devlet idaresinde akli melekelerinde noksanı olduğu bariz olan bir padişahın etrafındaki

⁶⁶ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.977,981. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, vr. 365-b, 366-a. İbrahim Özgül, "Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin", s.360. Zeynep Aycibin, "Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin", s. 927.

⁶⁷ BOA, TSMA.e. 794/29. Ayrıca Hüseyin Efendi'nin 18 Mayıs 1644 tarihinde Galata kadılığından Anadolu Kazaskerliğine atandığına dair ruus kaydı: BOA, A.RSK.d., nr: 1516, 12/4.

⁶⁸ Zeynep Aycibin, "Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin", s.993.

kişiler tarafından nasıl yönlendirilebileceği konusunda bir fikir sahibi olmamızı sağlar. Görünen o ki veziriazamlık makamı sultanın vekili olarak görevini yerine getiremiyor/getirmiyor ve Cinci Hüseyin gibi liyakati tartışmalı kişiler zaten akli sorunları olan sultanı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiriyorlardı. Sultan İbrahim saltanatının ilk yıllarında devlet işleriyle yeteneği ölçüsünde ilgilenmeye çalışmıştı. Musahiblerinin de yardımlarıyla devletin ahvalini öğrenme arzusunda idi. Sultan İbrahim'in sınır boylarındaki durumları sorduğu, İstanbul'un ahvalini merak ettiği, tüm işlerin kendisine bildirilmesini istediği ve "yoksa sen bilirsin" gibi tehditler savurduğu birçok hattı mevcuttur⁶⁹. Hatta ağabeyi Sultan IV. Murad'ın devleti nasıl yönettiğini merak etmiş olacak ki -sadrazamın bir arzından anlaşıldığı üzere- incelemek için ağabeyinin hatt-ı hümayunlarını talep etmiştir⁷⁰. Ancak giderek artan ruhi bunalımları ve kadınlara aşırı düşkün bir hâle gelmesi onu iyice devlet işlerinden uzaklaştırmıştır. Ayrıca bu durumun oluşmasında servet edinme sevdasına düşen ve padişahın sonu gelmez arzularına dur diyemeyen, hatta aksine körükleyen devlet adamlarının da rolü büyük olmalı. Sultanzâde Mehmed Paşa ve ardından gelen Salih Paşa'nın sadaretleri döneminde Sultan İbrahim'in rüşvete meylettığı ve özellikle kadınlarla olan muhabbetinin arttığı kaynaklarda zikredilir. Bu dönemde Sultan İbrahim'in yedi hasekisi olduğu, bunların senelik haslarının yüz bin guruş olduğu, hatta bir hasekisine Şam eyaletinin gelirlerini arpalık olarak verdiği, mansıpların kadınların şefaatiyle ve rüşvetle alınıp satıldığı, hazinenin gelirlerinin azaldığı ve kul mevacibinin güçlülükte verilebildiği üzerinde özellikle durulur⁷¹. Öte yandan Cinci Hüseyin Efendi, Kara Mustafa Paşa'dan sonra padişah nezdinde iyice güçlenmiş ve devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Hatta Sultanzâde Mehmed Paşa'nın her işi bizzat ona danışarak yaptığı da rivayetler arasındadır⁷². Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ardından oluşan yeni iktidar muhiti merkezinde akli bulanık, kadınlar ve nedimlerinin sözüyle hareket eden bir padişah ile makamlarını korumak için Cinci Hüseyin Efendi gibi dönemin muktedirlerinden medet umup aynı zamanda hediyelerle sultanın gönlünü hoş tutmaya çalışan veziriazamlar olduğu anlaşılmaktadır⁷³. Tabiatıyla yeni kurulan düzen içerisinde barındırdığı çarpıklıklar nedeniyle çok uzun sürmeyecektir. Eylül 1647'de Hezarpâre Ahmed Paşa sadarete gelmiştir. Sultan İbrahim ve onun ruhi bunalımlarından istifade eden zümre için sonun başlangıcı da bu tarih olmuştur.

⁶⁹ BOA, TSMA e. 800/ 2, 23-29. BOA, TSMA.e. 797/2

⁷⁰ BOA, TSMA.e. 796/26

⁷¹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1111, Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarih-i Gilmani", s.16-17.

⁷² Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarih-i Gilmani", s.17.

⁷³ Sultan, gönlünü hoş tutan sadrazamlarından hayli memnundur. "Aferin", "berbudar olasin" veya "ecdad-ı izâmının zamanındaki vezirleri unutturdum" gibi sözlerle bu memnuniyetini ifade eder. BOA, TSMA.e. 799/36, 2-6-7-11.

Sultan İbrahim, bu dönemde giderek artan bunalımlarını hafifletmek için sıklıkla İstanbul içerisinde gezintilere çıkar ve nefesiyle ün salan kimselere kendisini okutmaya gider.⁷⁴ Bu geziler sırasında şehir içerisinde başka arabalarla karşılaşılıp geçişlerde problem yaşanması üzerine veziriazam Salih Paşa'ya şehrin içine arabaların girmesini yasaklamasını tenbih eder. Ancak yaptığı bir gezi sırasında tekrar bir arabayla karşılaşınca sınırlarına hâkim olamayarak Salih Paşa'yı katleder⁷⁵. Sadaret mührünü ise o sırada Girit'te bulunan kaptan-ı derya Koca Musa Paşa'ya gönderir⁷⁶. O payitahta gelene kadar Kemankeş'in tezkirecilğini de yapmış olan Hezarpâre Ahmed Paşa⁷⁷ sadaret kaymakamlığı ile görevlendirilir. Ancak kaynaklarda hain, kalles, hileci⁷⁸ gibi sıfatlarla anılan Hezarpâre Ahmed Paşa bir şekilde Sultan İbrahim'i ikna ederek Koca Musa Paşa'ya giden sadaret mührünü ele geçirir⁷⁹. Böylece sadaret makamına Hezarpâre Ahmed Paşa gelir.

Ahmed Paşa sadarete geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli işi Girit seferiydi. Hanya, Resmo, Apokorano, Granbosak kaleleri kısa zamanda düşmüş ancak Kandiye önünde Osmanlı askerleri çakılıp kalmıştı. Venedik bir yandan Kandiye'yi savunurken diğer yandan buraya erzak ve asker göndermek isteyen Osmanlı kuvvetlerini Çanakkale'yi ablukaya almak suretiyle geri püskürtüyordu. Girit'te serdar olarak bulunan Gazi Hasan Paşa'dan yardım

⁷⁴ Bu dönemde artık Cinci Hüseyin Efendi'nin nefesi Sultan İbrahim'i iyi etmeye yetmez ve sultanın üzerindeki nüfuzu giderek azalır.

⁷⁵ Vecihî, Salih Paşa'nın katline sebep olan olayı başka türlü anlatır. Buna göre Salih Paşa, “*def-i ihtilâl-i memâlik*” için Şeyhül-islam Abdurrahim Efendi ile görüşmüştür. Ancak Adurrahim Efendi paşanın bu düşüncelerini gizlice Valide Kösem Sultan'a anlatmıştır. Vaziyet Sultan İbrahim'in kulağına gidince de Salih Paşa katledilmiştir. Ziya Akkaya, “Vecihî Devri ve Eseri (1637-1661)”, s. 73-74.

⁷⁶ Bu atamanın padişah üzerinde büyük bir nüfuzu olan Şekerpara Hatun'un isteği ile yapıldığı rivayet olunur. Abdurrahman Hibri, *Defter-i Abbâr*, Beyazıt Devlet Ktb., Veliyyüddin Efendi, nr. 2418, vr. 52-a. İsmail Hami Danişmend, Koca Musa Paşa'nın Şekerpare Hatun'un kocası olduğunu yazar. İ. Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.404.

⁷⁷ Hezarpâre Ahmed Paşa, bir kapıkulu sipahisinin oğlu olup İstanbul Tavşantaşı'nda doğmuş, eğitimini tamamladıktan sonra katiplik hizmeti ile maliye kalemlerine girmiş, hızlı ve güzel yazı yazma yeteneği sayesinde yükselerek Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi olmuş, onun katlinden sonra Sultanzâde Mehmed Paşa'ya rüşvet vererek mevkufatçı, ardından defter emini ve Ekim 1646'da da vezirlikle defterdar olmuştur. Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.87. Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.1050. Ayrıca Hezarpâre Ahmed Paşa kalemiyeden sadarete gelen ilk veziriazamdır. Cenk Reyhan, “Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği”, *OTAM*, C.31, 2012 s.215.

⁷⁸ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1110, Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.87. Ertuğrul Oral, “Mehmed Halife Tarih-i Gilmani”, s. 18.

⁷⁹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1109-1110. Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s.1014-1015.

gönderilmesi için feryatnameler geliyor ancak donanma boğazı geçemediği için Girit'teki askerlerin durumu her geçen gün daha da kötüye gidiyordu. Hezarpare Ahmed Paşa ise kaptan-ı derya değişikliğiyle sorunu çözmeye çalışsa da daha ciddi önlemlerin alınması gerektiği belliydi. Ancak Karaçelebizâde, paşanın etraftan gelen haber ve mektupları saklayarak kendisine sefer teklif edilmesini engellemek istediğini yazar⁸⁰. Bu noktada Mehmed Halife ve Naima da eserlerinde benzer bir duruma işaret ederler. Şöyle ki, Venedik harbinin diğer bir ayağı Bosna hududunda gerçekleşiyordu ve Venedikliler sınır boyundaki otuz kırk kalepalanka ile müstahkem Klis kalesini düşürmüşlerdi. Ahmed Paşa ise sultana düşmanın bir iki palanka ile bir kiliseyi aldığını ve buraların zaten önceden de onların olduğunu söyler. Rumeli muhafazasıyla görevlendirilen hanedan damadı Faik Paşa payitahta gelip sultana Bosna'daki durumu izah ettiğinde, “*bu kelâmı lalâmın önünde söyleyebilir misin*” cevabını alacaktır. Sultan İbrahim önünde gerçekleşen yüzleşmede, Faik Paşa tekrar Bosna'daki durumu anlatınca veziriazam Ahmed Paşa; bunların abartı olduğunu, böyle sözlerin gizli amaçlar ile hasetten dolayı olduğunu ve Faik Paşa'nın sadarete gözü olduğu için küçük olayları abarttığını ifade ederek paşanın Girit'e tayinini sağlar. Karara direnen Faik Paşa hapse atılır ardından Karadeniz'e gitmeyi kabul ederek Azak muhafızlığıyla payitahttan gönderilir. Bundan sonra Sultan İbrahim boğazları kapatan Venedik gemilerini sorduğunda Ahmed Paşa “*küffar gemileri kalkıp gitti*” diye cevap verecek ve padişah huzurunda donanmaya yönelik söz söylemeyi yasaklayacaktır⁸¹.

Dışarıda Girit sebebiyle Venedik ile harp sürerken içeride de durumlar karışıktır. Sultan İbrahim'in ruhi bunalımları artmış ve çevresindeki kişilerin telkinlerine daha açık bir hâlde gelerek ilginç isteklerde bulunmaya başlamıştır. Bu dönemde birkaç yaşındaki kızlarını uygun gördüğü vezirlerle nikahlar. Hezarpare Ahmed Paşa'yı da nikahlı karısından ayırıp iki yaşındaki kızı Beyhan Sultan ile evlendirir. İbrahim Paşa sarayını sekizinci hasekisi için envai çeşit döşemeler ile kaplatır. Burası için gereken kumaş ve eşyalar ise gece vakti basılan dükkanlardan cebren temin edilir. Bu dönemde Sultan İbrahim'in anlamsız istekleri Anadolu'da bir isyana bile sebep olur. Sivas Beylerbeyi olan Varvar Ali Paşa, kendisinden bayram harçlığı adı altında istenen otuz bin kuruşu, Sivas eyaletinin senelik mahsul ve gelirlerinin bunu karşılamaya yetmeyeceğini bildirerek reddeder. Varvar Ali Paşa'dan istenen sadece bayram harçlığı değildir. O zamanlar Sivas'ta olan İbşir Mustafa Paşa'nın nikahlı karısı Peri Han Hatun da Sultan İbrahim'e takdim edilmek üzere Varvar Ali Paşa'dan istenir. Ali Paşa hem bayram harçlığını hem de Peri Han Hatun'u göndermeyi “*elin menkûbasını niçe gayra teslîm idelim*” diyerek reddeder. Aleme nizam verme iddiasıyla payitahta yürür. Ancak Varvar Ali Paşa payitahta ulaşmadan nikahlı karısını Sultan İbrahim'e vermeyi reddettiği

⁸⁰ İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s.418.

⁸¹ Ertuğrul Oral, “Mehmed Halife Tarih-i Gilmani”, s. 18-19. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1135-1136.

İbşir Mustafa Paşa tarafından katledilir⁸². Veziriazam Ahmed Paşa ise tüm bu olanlar sırasında Sultan İbrahim'in sonu gelmez isteklerini yerine getirmekle meşguldür.

Hezarpâre Ahmed Paşa dönemin kroniklerinde sultanı doğru yola sevketmediği, elde ettiği makamı uğruna sultanın anlamsız isteklerini yerine getirdiği ve rüşvet ile servet yaptığı gerekçeleriyle ağır bir şekilde eleştirilir. Mansıpların bir hediye karşılığında verilmesi birçok kronik ve nasihatnamede eski devletlerde de olan bir gelenek olarak zikredilir. Ancak bu hediye rüşvetten ayrı tutulması gerektiği ve bir mansıbın ehil olmayana rüşvetle verilmesinin yanlış olduğu üzerinde de ayrıca durulur. Daha XVI. yüzyıl sonunda Selânikî, mansıpların ehil olmayan kişilere pişkeş ve hediye adı altında pahalı rüşvetlerle satıldığından şikâyet eder⁸³. Hezarpâre Ahmed Paşa için de eleştiriler tam bu minvaldedir. Mansıp hediyesi adı altında yapılan her atamadan yüklü miktarda para alan Ahmed Paşa'nın servet edinme sevdasında olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ödedikleri yüklü paralarla mansıplarını alanlar bu paraları çıkarmak için halka zulmetmeye başlamışlardır. İşin trajik yanı kaynaklarda Ahmed Paşa basiretsiz veya beceriksiz değil tam aksine akıllı, okur-yazar ve her şeyden haberdar olan bir veziriazam olarak anlatılır. Tam da bu yüzden kronik yazarlarında paşanın nasıl bu hâle geldiğine dair bir şaşkınlık ve öfke sezilmektedir. Çünkü yakınılan konu paşanın devletin ve milletin hâlini bildiği ve yeterli donanımı olduğu hâlde Sultan İbrahim'e müdahale etmekten imtina etmesidir. Naima, kaynağı olan Şârihulmenârzâde'den naklen o dönem halkın arasında şu sözlerin dolaştığını aktarır: “*Bu fesâdât cümle vezirin başı altındandır, murad etse def ederdi âlemin nizâmına sâ'y eylerdi*”⁸⁴ Gerçekten birçok kaynakta Hezarpâre Ahmed Paşa'nın halkın yararına çalışmak varken servet edinme ve Sultan İbrahim'in anlamsız isteklerini yerine getirme gayretinde olduğu zikredilir⁸⁵. Hatta o dönem saray çalışanı olup birçok olaya yakından şahit olan Mehmed Halife eserinde; Cinci Hüseyin Efendi, Şekerpare Hatun ve bilhassa Ahmed Paşa'nın Sultan İbrahim'i eğlence alemlerine soktuklarını ve hazineyi çalgıcılara telef ettirdiklerini ifade eder⁸⁶. Peçevî Tarihî'ne zeyl yazan Belgratlı Mustafa ise Ahmed

⁸² Zeynep Aycibin, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, s. 1016. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, YKY, 1. Kitap, C.1, İstanbul 2017, s.230. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1113.

⁸³ Fatma Ünyay Açıkgöz, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2012, s. XVI-XVII.

⁸⁴ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1142.

⁸⁵ Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.87-88, Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1142. İbrahim Özgül, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, s.416-417. Ertuğrul Oral, “Mehmed Halife Tarih-i Gilmani”, s.18.

⁸⁶ “*Merhûm Kara vezîrden sonra içerüde olan nîsâ tâifesi busûsan Şekerpâre ve taşrada Cinci Efendi ve bir iki müfsid vezîri bâ-busus Hâin Ahmed Paşa terbiyesiyile Padişâhımız gice ve gündüz sâzendeye*

Paşa'nın Sultan İbrahim'i olmadık isteklere sevk ettiğini, mansıp sahiplerinden güzel cariyeler ile haremdeki kadınlara envai çeşit sorguclar, kuşaklar vs. göndermelerini talep ettiğini yazar⁸⁷. Abdurrahman Hibri Efendi de İstanbul'a büyük su kemerleri ile taşınan suyun çoğunu paşanın kendi sarayına akıttığını ve İstanbul halkının susuzluk çekerek perişan olduğunu ifade eder⁸⁸. Naima, Girit seferinde olan ümera ve beylerbeyilerin mansıplarının İstanbul'da satıldığını aktarır⁸⁹. Anladığımız kadarıyla Ahmed Paşa ise ne Girit'teki askerinin durumuna bir çare aramakta ne de bu çarpık düzeni ıslah etme yolunda bir adım atmaktadır. Hatta tam o sıralarda hiç lüzumu yokken Anadolu Hisarı, İncirli ve Küçük Çekmece gibi kimi yerlerde büyük binalar yaptırmakla meşguldür⁹⁰. Devlet yönetiminde bir acizyet olduğu ortadadır. Sultan İbrahim zaten zaaflarının esiri olmuş durumda iken bir de vezaret makamının iş göremez hâle gelmesi idareyi felç etmiştir. Yaklaşmakta olan isyanın ayak sesleri sultanın samur kürk iptilasını iyice duyulmaya başlayacaktır.

Naima, Şarihulmenarzâde'den naklen Sultan İbrahim'in samur merakının Eyüp semtinde ikamet eden ve Voyvoda Kızı ismiyle anılan falcı bir kadının anlattığı garip hikâyelerden kaynaklandığını yazar. Buna göre falcı kadın anlattığı hikâyelerle önce sultanın hasekilerini etkilemiş daha sonra ünü Sultan İbrahim'e kadar gitmiştir. Bundan sonra kadın her gece anlattığı hikâyelerle Sultan İbrahim'i eğlendirmeye başlamıştır. Bir gece eski zamanlarda bir padişahın giydiği elbiseden, sarayının döşemelerine ve hatta yattığı yastığa kadar herşeyi samurdan yaptırdığına dair bir hikâye anlatmış, bu hikâye Sultan İbrahim'i etkilemiş ve samur merakı böylece başlamış⁹¹. Bu anlatı her ne kadar kulağa asılsız bir rivayet gibi geliyor ise de Sultan İbrahim'in normal bir zihin dünyası olmadığını unutmamak gerekir. Nitekim bundan sonraki hareketleri de anormal bir zihin dünyası olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nikahlandığı sekizinci hasekisine İbrahim Paşa Sarayı'nın bir odasını samur kürklerle kaplatıp ihsan etmesi bu anormallığı gözler önüne serer. Hatta bu işle görevlendirilen defterdar Halıcızâde döşemelerde kusurlu malzeme kullandığı gerekçesiyle üç gece hapsedilmiştir. Samur merakı bununla da kalmamıştır. Devlet ricali, ulema ve ocak ağalarından samur vergisi talep edilmiştir. Bu esnada Hezarpâre Ahmed Paşa tüm gücüyle samur vergisini toplama gayretindedir. Hatta bu vergiyi ödeyemeyeceğini söyleyen Galata Kadısı ile de münakaşa etmiştir⁹². Üstelik padişahın gönlünü hoş

ve güreşe ve mudbiklere ve Ahmed koluna ve Petko koluna mâyl olup gündün güne bazîne bir alay sûretlere ve sâzende ve çengilere ve pehlivanlara zâyi' ve telef itdükten gayri..." Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife Tarih-i Gilmani", s. 18.

⁸⁷ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, vr. 366-b, 367-a.

⁸⁸ Abdurrahman Hibri, *Defter-i Abbâr*, vr. 52-a.

⁸⁹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1143.

⁹⁰ A.g.e., s. 1142.

⁹¹ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1145.

⁹² Zeynep Aycibin, "Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin", s.1036. Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1145.

etmek için bizzat mücevherden kayık yaptırmakla uğraştığı da rivayet edilir⁹³. O sıralarda Girit seferi devam etmekte ve asker Girit önlerinde erzak beklemektedir. İstanbul'un atar damarları olan boğazlar Venedik gemileri tarafından tutulmuştur. Halkın zaten bunalmış vaziyetine bir de samur vergisi gibi hiçbir anlam ifade etmeyen vergileri ödemek zorunda kalan yöneticilerin zulmü eklenmiştir. Bu anlamsız işlerin gerçekleştiği dönemde sadece Valide Kösem Sultan akliselim üzere hareket etmektedir. Oğlunun aşırılıklarına karşı onu ikaz etmeye çalışır. Ancak herhangi bir sonuç alamadığı gibi Sultan İbrahim bu ikazlara sinirlenir ve onu İskender Çelebi Bahçesi'ne sürgüne gönderir⁹⁴. Böyle kritik bir dönemde Hezarpâre Ahmed Paşa son hatasını o sırada Girit seferinden henüz dönmüş olan Kara Murad Ağa ve diğer yeniçeri ileri gelenlerinden samur vergisi talep ederek yapar. Ancak talebi karşılık bulmaz. Ocağın ileri gelenleri olan bu ağalar Sultan İbrahim ve Hezarpâre Ahmed Paşa'nın iktidarından bunalmış olan hemen her zümreyi yanlarına alarak büyük bir isyan hareketini başlatırlar. Bu isyan hareketi sonucunda sadaretini ve canını kaybeden veziriazam Ahmed Paşa'nın kazandığı tek şey parça parça olmuş cesedine atfen isminin önüne takılan "Hezarpâre" lakabı olmuştur. Bu isyan ile Sultan İbrahim de tahttan indirilmiş, akabinde canından olmuş ve Osmanlı siyaset sahnesi yeni iktidar hizipleri için hazır hâle gelmiştir.

Sonuç

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, beş yıllık sadareti boyunca sert mizacı ve müstakil bir idare kurma arzusu ile öne çıkmıştır. IV. Murad döneminde sağlanan sükûnet ve düzen ortamını devam ettirerek devlet içerisinde gerekli gördüğü ıslahatları yapmıştır. Sultan İbrahim ile yakınlık kurarak palazlanmaya çalışan iktidar namzetlerine izin vermediği gibi akli kusurları olan padişahın, tabir yerindeyse, dümen suyuna da girmemiştir. Tam aksine Sultan İbrahim'in üzerinde görece bir tahakküm kurmayı başararak hem amaçladığı düzeni tesis etmiş hem de onun aşırılıklarını dizginleyerek sadaretini sağlama almıştır. Dönem kronikleri de paşanın Sultan İbrahim üzerinde büyük bir etkisi olduğundan ve onu yönlendirdiğinden bahsederler. Bununla birlikte Sultan İbrahim'in de bu dönemde devlet idaresinde söz sahibi olduğuna dair ciddi kanıtlar ortadadır. Hem kroniklerin söylemleri hem arşiv belgelerinin ortaya koydukları birlikte düşünüldüğünde sanki sultan ve sadrazamı arasında belli bir uyum yakalanmış gibi görünmektedir. Tabi bu dönemde Valide Sultan'ın Kemankeş'in politik hamleleri neticesinde en azından bir süre denklem dışı kaldığı da burada ilave edilebilir. Neticede tesis edilen iktidar ortamı ile bir süre işlere nezaret eden sultan ve iktidarına ortak kabul etmeyen mutlak vekilinin devlet yönetiminde istikrar yakaladığı düşünülebilir. Ancak Cinci Hüseyin Efendi ve Yusuf Paşa muhalif

⁹³ Mehmet İpşirli, *Tarih-i Na'imâ*, s.1147.

⁹⁴ Ziya Akkaya, "Vecihî Devri ve Eseri (1637-1661)", s.81.

bloğunun ortaya çıkışı bu süreci sona erdirmiştir. Elbette burada Kösem Sultan'ın rolü de yadsınamaz. Nitekim Hüseyin Efendi ve Yusuf Paşa'nın ortaya çıkışı onun için bir fırsat olmuştur. Kemankeş ile sessiz ve derinden giriştiği iktidar mücadelesi yeni müttefiklerinin de katkısıyla sonunda kendi lehine sonuçlanmıştır. 17. yüzyılın ortalarında veziriazamların bir yılı dahi doldurmadan sadareten alındığı bir dönemde beş yıl devlet yönetiminde bilfiil söz sahibi olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ardında çıkar gruplarının iştahını kabartan büyük bir iktidar boşluğu bırakmıştır.

Kemankeş Mustafa Paşa'nın sadaretinin ardından Sultan İbrahim'in belki de daha rahat bir ortama kavuştuğu söylenebilir. Ancak gelen bu rahatlık ile Sultan İbrahim'in aşırı istekleri dizginlenememiş, samur ve amber tutkusu git gide körüklenmiş, devlet işleriyle alakası kesilmiş, ruhi bunalımları artmış ve çevresindekilerin telkinlerine daha açık hâle gelmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dan sonra sadarete gelen Sultanzâde Mehmed Paşa ve Salih Paşa, padişahın isteklerine boyun eğerek -ve pahalı hediyeler sunarak sultanın gönlünü hoş etmişlerdir. Bu dönemde başlayan Girit seferi devlet aklının hâlâ iş başında olduğunu gösterse de uzayıp giden Kandiye kuşatması ekonomik anlamda devleti dar boğaza sürüklemiştir. Sultan İbrahim döneminin son yılında sadarete gelen Hezarpâre Ahmed Paşa ise sorunları çözme iradesini göstermekten uzak kalmış ve padişahın akli zaaflarını körükleyerek hem kendisinin hem de Sultan İbrahim'in sonunu getirmiştir. Kandiye kuşatmasının uzaması, samur vergisinin ihdası ve Sultan İbrahim'in özellikle haremine yaptığı sıradışı harcamalar bütün olarak düşünüldüğünde bu sorunları çözebilecek tek makam sadaret makamı olmalıdır. Ancak sadaret makamı görevini ifa etmekten uzak olunca Sultan İbrahim döneminin başında Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile yakalanan istikrar, düzen ve nispi ekonomik rahatlık yok olmuştur. Sultanın zaafı, veziriazamların basiretsizlikleri ve devlet yönetiminde adam akıllı tecrübe edinmiş olan Valide Sultan'ın ilerleyen süreçte tekrar devre dışı bırakılması payitahtta iktidarın çökmesine sebep olmuştur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezde güçlü bir siyasi iktidara sahip olmasının ne kadar hayati bir önem taşıdığını tekrar gözler önüne serer.

Sultan İbrahim iktidarının son bulmasının sebepleri arasında iç ve dış birçok siyasi olay etkili olduğu gibi bu konuda toplumsal ve ekonomik de birçok neden sayılabilir. Ancak tarihi kişilerin şahsi özelliklerini, artılarını ve noksanlarını da dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik şartları ile birlikte okumak gerekir. Bu bağlamda, öyle zannediyoruz ki Sultan İbrahim saltanatının ilk dört yılı ile son dört yılı arasında oluşan yönetsel fark, bir ölçüye kadar, veziriazamların şahsiyetlerinde mündemiçtir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- BOA, A.RSK.d., nr: 1516, 12/4.
BOA, TSMA.e. 794/18.
BOA, TSMA.e. 798/52.
BOA, TSMA.e, 798/68.
BOA, TSMA.e. 794/29.
BOA, TSMA e. 800/ 2, 23-29.
BOA, TSMA.e. 797/2.
BOA, TSMA.e. 796/26.
BOA, TSMA.e. 799/36, 2-6-7-11.

Kronikler ve Araştırma Eserleri

- Abdurrahman Hibri, *Defter-i Abbâr*, Beyazıt Devlet Ktb., Veliyyüddin Efendi, nr. 2418.
- AÇIKGÖZ, Fatma Ünyay, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2012.
- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.
- AKKAYA, Ziya, “Vecihî Devri ve Eseri (1637-1661)”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1957.
- AYCİBİN, Zeynep, “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2007.
- BÖREKÇİ, Günhan, “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III.Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, C.14, Sy. 26, 2009, s.45-96.
- Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇABUK, Vahid, *Solak-zâde Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Osman-zâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, D. Robischon, Freiburg 1969.
- DANIŞMEND, İ. Hami, *İzâhlı Osmanlı Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- EMECEN, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İsam Yayınları, Ankara 2016.

- ERCAN, Hüseyin Onur, “Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid’in Nihâî Raporu Işığında Sultan İbrahim Han ve Vezîriâzam Kemankeş Mustafa (1640-1643)”, *Osmanlı’da Siyaset ve Diplomasi*, İstanbul 2016, s. 43-56.
- GÖKPINAR, Bekir, “Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi (1640-1648)”, *ETÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy.10, Erzurum 2020.
- HAMMER, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kumsaati Yayınları, C.III, İstanbul 2011.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası yayınları, İstanbul 2016.
- *Devlet-i Aliyye Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozulmuş ve Kargaşa Dönemi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- İPŞİRLİ, Mehmet, *Tarih-i Na’imâ*, C.III, TTK, Ankara 2007.
- “Musâhib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, s.230-231.
- JORGA, Nicoela, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, C. IV, İstanbul 2012.
- KAHRAMAN, Seyit Ali-Yücel Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, YKY, 1. Kitap, C.1, İstanbul 2017.
- Kara Çelebi-zâde Abdulaziz, *Târîhçe-i Feth-i Revân ve Bağdad*, Es’ad Efendi (Süleymaniye Ktb.), No: 2086/3.
- KUMRULAR, Özlem, *Kösem Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Lütfî Paşa Asafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991
- ORAL, Ertuğrul, “Mehmed Halife Tarih-i Gilmani”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2000.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmîni Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZCAN, Abdulkadir, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
- “Cinci Hoca Hüseyin Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, s. 541-543.
- “Kemankeş Mustafa Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, s.248-250.
- ÖZGÜL, İbrahim, “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2010.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köskü, nr. 206.

- PEİRCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- REYHAN, Cenk, “Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği”, *OTAM*, C.31, 2012 s.209-224.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.4, İstanbul 1996.
- AKTEMUR, Ramazan, “Anonim Osmanlı Vekayinâmesi 1648-1694 (Metin ve Değerlendirme)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2019.
- TEZCAN, Baki, “Zafername Müellifi Hâlisî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Münâsebetiyle”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, İstanbul 1999.
- ULUÇAY, M. Çağatay, “Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları”, *Zeki Velidi Togan'a Armağan Kitabı*, TTK, Ankara 2010, s.177-190.
- “Sultan İbrahim Deli miydi? Hasta mıydı?”, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, haz. M. Sabri Koz-Haşim Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/2, TTK, Ankara 2011.
- YILMAZER, Ziya, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, TTK, Ankara 2003.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlibî'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hirzu'l- Mülûk*, TTK, Ankara 1988.
- ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C.4, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

